

**Altorjai Szilvia – Róbert Péter:
Munkaorientáció, emberi tőke megtérülés**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Altorjai Szilvia – Róbert Péter (2006) „Munkaorientáció, emberi
tőke megtérülés”: in: *Társadalmi riport 2006*, Kolosi Tamás,
Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest:
TÁRKI, Pp. 314–333.

Munkaorientáció, emberi tőke megtérülés¹

Altorjai Szilvia – Róbert Péter

1. Bevezetés

Tanulmányunkban egy közgazdasági és egy szociológiai megközelítést kombinálunk. A közgazdasági megközelítés az emberi tőkebefektetés és -megtérülés mikroökonómiai hagyományaira épít, (Mincer 1974; Schultz 1960; Becker 1975), a szociológiai megközelítés a státusmegszerzési modellek gyakorlatát követi (Blau–Duncan 1967; Treiman 1970). A két megközelítés különbsége egyfelől a függő változók (kereset, foglalkozási státus), másfelől a – szélesebb skálán mozgó – magyarázó változók terén jelentkezik. Ezen túlmenően elemzésünkben mind a függő változók, mind a magyarázó változók körében *objektív* és *szubjektív* mérési módszereket is alkalmazunk, ami szintén inkább a szociológiai megközelítés sajátossága.

Tanulmányunk célja az volt, hogy megvizsgáljuk az emberi tőke megtérülésében bekövetkezett változásokat 1989 és 2005 között, Magyarországon. Ebben az időszakban jelentős átalakulás következett be mind a kereseti egyenlőtlenségek, mind a foglalkozási szerkezet terén (objektív függő változók), valamint a humántőke-befektetések esetében (fő magyarázó változó), illetve az egyéb kontrollváltozóknál, ide értve mind az objektív strukturális tényezőket, mind a munkaorientációra vonatkozó szubjektív méréseket. Elemzésünk során a függő változókat tekintve különbséget teszünk a megtérülés objektív (magasabb kereset, foglalkozási státus), illetve szubjektív módja (a keresettel, valamint a foglalkozási előrejutással való *elégedettség*) között.

A tanulmány felépítése a következő: legelőször az emberi tőkeberuházás és -megtérülés itt alkalmazott keretét vázoljuk fel, utalva a korábbi kutatásokra. Majd ehhez kapcsolódóan állítunk fel hipotéziseket. Ezután bemutatjuk az elemzésben szereplő változókat és módszereket. Végül ismertetjük kutatási eredményeinket, s levonjuk a következtetéseket.

¹ Az elemzés az OTKA által támogatott, 46648. számú *Munka-attitűdök időbeli változása és nemzetközi összehasonlítása* című kutatás keretében készült.

2. Kutatási keret, eddigi eredmények és hipotézisek

Az emberi tőke megtérülésének elmélete szerint a keresetekben megfigyelhető különbségek a felhalmozott humántőke eltérő nagyságával arányosak, tehát eltérő befektetéseken alapulnak. Az emberi tőke megtérülésére vonatkozó klasszikus modell (bár itt több közgazdász is említhető), alapvetően Mincer nevéhez köthető (Chiswick 2003). Mincer (1974) a kereseti egyenlőtlenségeket az iskolai végzettségen túl a munkapiaci tapasztalatra vezette vissza. Ezért elemzésünk kiindulópontja egy olyan modell, amely a keresetet a képzettség és az életkor (a munkaerő-piaci tapasztalat közelítése) révén becsli.

Az ilyen elemzések aktualitását egyrészt a kereseti egyenlőtlenségek változása, másrészt a képzés általános expanziója indokolja. Magyarországon különösen az 1990-es években végbement felsőoktatási expanzió keltett sokakban aggodalmat, hogy a folyamat nem vezet-e túlképzéshez, diplomás munkanélküliséghez, a humántőke-befektetések megtérülésének elmaradásához. A diplomák esetleges elértéktelenedésének jeleit többek között Galasi (2004a 2004b) kutatta. Eredményei szerint, a kilencvenes években a felsőfokú végzettséget igénylő álláshelyek száma folyamatosan bővült. Ehhez a keresleti változashoz a kínálati oldal folyamatosan közeledett, tehát a munkaerőpiac „elbírta” a felsőoktatás expanziójával együtt járó nagyobb számú képzett munkaerő kiáramlását. Így évről évre a diplomások egyre nagyobb része dolgozott olyan felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozásban, ahol a munkáltatók magas bérprémiummal jutalmazták a feladat ellátásához éppen szükséges főiskolai, illetve különösen az egyetemi végzettséget. Ezen megtérülési ráták azonban nem egyformák minden korosztályban (Köllő 2000; Kertesi–Köllő 2001); az idősebb és iskolázott munkavállalók kereseti pozíciói romlottak fiatalabb iskolázott társaikéhoz képest. A fiataloknál tapasztalható iskolai végzettség-felértékelődés együtt járt a rendszerváltás előtti munkatapasztalatok leértékelődésével.²

Mindenekelőtt arra számítunk tehát, hogy a rendszerváltást követően az iskolai befektetések megtérülési rátája egyre magasabb. Ugyanakkor a hatás szerintünk nem lineáris, sem az iskolai befektetések, sem az időbeli változás szempontjából. Az életkor (tapasztalat) esetében csökkenő hatást, de legalábbis a hatás csökkenő tendenciáját várjuk.

Az emberi tőkeberuházás fenti, mikroökonómiai alapú megközelítésének korlátja, hogy az egyén oktatási befektetéseinek csak pénzbeli megtérülését veszi figyelembe. Ezért a Mincer-típusú közgazdasági modell szociológiai

² A témában a kutatási eredmények friss gyűjteményét ld. Galasi–Varga (2005).

alternatívjaként ugyanazokkal a magyarázó változókkal becsüljük a foglalkozási státust. Ebben a vonatkozásban kevesebb friss hazai kutatási eredmény hivatkozható. Mindenesetre itt is az iskolai befektetésekkel növekvő státusmegtérülésre számítunk, de az időbeli változás esetében már kevésbé várunk növekvő trendet. A legújabb státusmegszerzési kutatások megkérdőjelezik az erősödő meritokrácia tételét, hogy az iskolai végzettség növekvő mértékben jeleznél előre a munkapiaci sikert (Goldthorpe 1996; Breen–Goldthorpe 2001), többek között azzal érvelve, hogy a foglalkozási szerkezetben növekszik az olyan szolgáltatói állások aránya, amelyek betöltése kevésbé képzettség-függő. A legfrissebb hazai rétegződéskutatás (Bukodi–Altorjai–Tallér 2005) szerint az 1980-as évek eleje óta nálunk is növekszik mind az alacsony, mind a magas státusú népesség részaránya, és csökken a foglalkozási struktúra közepén lévők súlya. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos irodai és a szakképzett ipari munka aránya csökken, s nő a magasabb képzettséget, nagyobb önállóságot igénylő szakértői munkák súlya, valamint az alsó szintű értelmiségiek, technikusok száma. Ugyanakkor emelkedik az alacsonyabb képzettség igényű, betanított és a szakképzetlen szolgáltatási és kereskedelmi csoportok részaránya is. Emellett arra számítunk, hogy a magasabb életkor szintén egyre kevésbé jelent magasabb foglalkozási státust, a gerontokrácia gyengül.

A következő lépésben mind a keresetet, mind a foglalkozást becsülő alapmodellünket további objektív strukturális és szubjektív munkaorientációs magyarázó változókkal bővítjük. A változók előbbi csoportja magában foglalja a nemet, a lakóhelyet, az ágazati és szektor-különbségeket, a vállalkozói státust. Ezek a tényezők kontrollfunkciót töltenek be az elemzésben, s különféle kompozíciós hatásokat képviselnek. Azt várjuk, hogy a férfiak keresete magasabb, foglalkozási státusuk viszont alacsonyabb, mint a nőké, s mindkét téren a hatás időbeli gyengülését tételezzük, tehát a nemek szerinti különbségek csökkenésére számítunk.³ További feltételezésünk szerint mind a keresetek, mind a foglalkozási státusok magasabbak a városokban és különösen a fővárosban; ennek a jelenségnek az időbeli változása kétséges. Azt várjuk, hogy a vállalkozók körében magasabbak a keresetek, de nem feltétlenül a státus, s a hatások időbeli erősödését feltételezzük, ha nem is lineárisan. Végül úgy véljük, hogy a magánszektor szolgáltatási ágazataiban és a termelő szférában dolgozók keresete magasabb, mint az állami szektor szolgáltatási ágazataiban vagy a termelő szférában dolgozóké, miközben éppen az állami

³ A nők bérhátrányának csökkenéséről ismét inkább hivatkozhatunk korábbi kutatási eredményekre, pl. Kertesi–Köllő (1997), Galasi (2001). A szerzők többek között szelekciós hatásokat látnak a háttérben.

szektor szolgáltatási ágazataiban (oktatás, egészségügy, igazgatás) magasabb az alkalmazottak foglalkozási státusa. Az időbeli változás szempontjából ebben a vonatkozásban erőteljes kompozíciós hatások vannak jelen. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a rendszerváltást követően a munkavállalók tömegesen kerültek át a magánszférába, ahol a kereseti és előmeneteli lehetőségek piaci alapúak, miáltal az állami szektor termelői ágazata lényegében „kiürült”; másrészt viszont az állami szektor szolgáltatási ágazataiban sem a foglalkoztatottak száma, sem a bérek alakulása nem piaci tényezőkön, hanem politikai döntéseken alapul.

A kibővített modellek második, szubjektív csoportja esetében a munkaerő-piaci pozíció szubjektív megélése, egy olyan biztonságérzet, hogy valaki könnyen talál(na) munkát, vagy ellenkezőleg, az állásvesztéstől való félelem, illetve az instrumentális (pénzorientált) vagy elkötelezett (munkaorientált) munka-attitűd jelenik meg. Itt az a feltevés munkál, hogy ezek a változók olyan szelekciós hatást képviselhetnek, amelyek a munkavállalók jellemzőjeként csökkenthetik az ilyen modellekben szokásosan problémának tekintett meg nem figyelt különbözőségeket (*unobserved heterogeneity*). Feltételezésünk szerint a magasabb munkapiaci önértékeléssel rendelkezők keresete és foglalkozási státusa valóban magasabb, s ennek a jelenségnek az időbeli erősödését várjuk. Azt is feltételezzük, hogy az instrumentális munka-attitűddel rendelkezők keresete és foglalkozási státusa magasabb azoknál a dolgozóknál, akiket az elkötelezett munka-attitűd jellemez. Ennek a jelenségnek is az időbeli erősödését várjuk.

Elemzésünk utolsó részében még határozottabb lépést teszünk a szociológiai megközelítés felé, amennyiben úgy gondoljuk, hogy a humántőke-befektetésnek nemcsak objektív, hanem szubjektív, az elégedettségben megnyilvánuló megtérülései is lehetségesek, sőt fontosak. Néhány korábbi elemzés már eddig is foglalkozott szubjektív tényezők, a munkával való elégedettség meghatározóinak vizsgálatával (Medgyesi 1999; Medgyesi–Róbert 1998, 2000). Most ezen az úton kívánunk továbblépni, azt állítva, hogy a keresettel, illetve a foglalkozási előrejutási lehetőségekkel való elégedettség szintén a humántőke-befektetések megtérülésének releváns formái, amelyek ráadásul társadalompolitikai szempontból is lényegesek, amennyiben az érintettek várakozásaira⁴ reflektálnak.

A munkával való elégedettségre vonatkozó kutatások szerint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők nem feltétlen elégedettebbek, vagyis az iskolai befektetések elégedettség formájában nem feltétlen térülnek meg. A

⁴ Ezzel kapcsolatban a kereseti várakozásokról hivatkozhatunk elemzéseket (Varga 2001; Galasi–Varga 2005).

magyarázat az lehet, hogy a magasabb képzettség általában magasabb igényszinttel társul, illetve korábbi elemzésekhez hasonlóan (Róbert 1996; Sági 2000) utalhatunk a vonatkoztatási csoport elméletre is. Hasonló logika alapján alakulhat a magasabb foglalkozási státus esetében is a keresettel vagy az előmenetellel való elégedettség. Utóbbi esetben a magasabb pozíció „plafonhatása” is jelen van, vagyis minél magasabb státusú valaki, annál kevésbé számíthat előmenetelre. A magasabb bérek viszont az eddigi kutatások szerint növelik az elégedettségi szintet, s most is erre számítunk. A kontrollváltozókat tekintve, a demográfiai, illetve az egyéb strukturális tényezők (vállalkozó, magánszektor, szolgáltatási ágazat) esetében az elégedettség alakulása a tényleges helyzet és az elvárások tükrében kevésbé jósolható meg. Ugyanakkor azt várjuk, hogy az alacsony munkaerő-piaci önértékeléssel rendelkezők elégedettebbek lesznek a keresetükkel és előrejutási lehetőségeikkel, mint a magas önértékelésűek, akik könnyen talál(ná)nak munkát és nem félnek az állásvesztéstől.⁵ Az instrumentális munka-attitűddel rendelkezők elégedetlenebbek, míg az elkötelezett munka-attitűddel rendelkezők elégedettebbek lesznek mind a keresetükkel, mind az előmeneteli lehetőségeikkel.

3. Adatok, mérések, módszerek

Elemzésünket az *International Social Survey Programme* (ISSP) 1989., 1997. és 2005. évi felvételének adatain végeztük.⁶ Tudatában kell lennünk annak, és ez az adatokból, esetszámokból is látható⁷, hogy a vizsgált időszakban a foglalkoztatás csökkent, s ennek folytán egyre szelektívebb csoportokat hasonlítottunk össze. A rendszerváltás után jelentős munkavállalói csoportok szorultak ki a munkaerőpiacról, akik közül sokan igen nehezen tudtak vissza-

⁵ Ez a jelenség magyarázható a kognitív disszonancia elméletével (Festinger 1962). Eszerint, ha egy helyzet és egy vélekedés közötti ellentmondás nyomán feszültség keletkezik, akkor annak redukciójára vagyunk motiváltak. A disszonancia csökkentésének egyik módja, amikor a helyzetet felülértékeljük. A jelen esetben az alacsony munkapiaci önértékelésű dolgozók úgy csökkentik disszonanciájukat, hogy „megbecsülik azt, ami van” (kereset, előmenetel) és elégedettek vele.

⁶ Az adatgyűjtést mindhárom időpontban a TÁRKI végezte egy véletlenszerűen kiválasztott lakossági mintán, amely reprezentatív volt a 18 éven felüli népességre nem, életkor, lakóhely és képzettség szerint. A mintanagyság 1989-ben 1000, 1997-ben 1500, 2005-ben pedig 1012 volt. Az adatfelvételeket 1997-ben és 2005-ben is az OTKA támogatta. A foglalkoztatottak leválogatását követően (a gyesen lévők nem számolva ide) az elemzési keret, ahol minden változón érvényes válasszal rendelkezünk, 1335 fő. A mintákat egy adatbázisba egyesítve és az éves súlyokat (1997, 2005) alkalmazva végeztük az elemzést.

⁷ Tanulmányunk végén a *Függelékben* (*Fl. táblázat*) közöljük az alapadatokat a felhasznált változókról és a kialakított mérésekről.

kapaszkodni, ha egyáltalán ez sikerült nekik⁸. A keresetekben és a foglalkozási státusban mért humántőke-megtérülésekre, valamint a keresetekkel és az előrejutással való elégedettség alakulására vonatkozó modelljeinkben ezek a változások nyilván befolyásolják a kapott eredményeket.

Az emberi tőkebefektetések *objektív megtérüléseinek* vizsgálata során kétféle függő változóval dolgozunk; a közgazdasági modellnél a keresettel⁹, ennek szociológiai alternatívájánál pedig a foglalkozást mérő ún. *Standard International Occupational Prestige Scale*¹⁰ (SIOPS) értékkel. A humántőkebefektetések *szubjektív megtérülését* a kereseti elégedettséggel és az előrejutási lehetőséggel operacionalizáltuk. (A kérdések szövegét ld. az *F1. táblázatban*.)

Az alapmodellek független változói az iskolarendszerű oktatásban töltött évek (és ezek négyzete¹¹), valamint az években mért életkor (és négyzete). A további objektív magyarázó változók esetében (nem, lakóhely, szektor, ágazat, vállalkozó) 0–1 értékű dichotóm méréseket használunk.¹² A szubjektív magyarázó változók esetében egyrészt két dichotóm változót hoztunk létre a munkapiaci önértékelésre vonatkozóan: könnyen talál munkát, fél az állásvesztéstől, (a kérdések szövegét és az átkódolást ld. az *F1. táblázatban*). Másrészt 3–3 munka-attitűd kérdés alapján két standardizált Likert-skála mérést hoztunk létre az instrumentális (pénzorientált) vs. elkötelezett (értékorientált) munka-attitűdök megragadására.¹³

⁸ Egy erre vonatkozó tipizálást, illetve státuselérési elemzést ad pl. Kolosi és Róbert (2004).

⁹ A kérdés nem volt mindig azonos, általában havi, nettó, adózás utáni jövedelemre vonatkozott, de volt, amikor a „főállásból származó” kitétel is szerepelt a szövegben. Az 1989 és 2005 közötti 10,7%-os inflációs hatás kiszűrése érdekében mind az 1989-es, mind az 1997-es kereseteket 2005-ös áron fejeztük ki. Ezért, az 1997-es kereseteket 1,84-el, míg az 1989-es kereseteket 10,73 szoroztuk fel. Az 1989 és 2004 közötti inflációs adatok forrása a *KSH 2004-es Statisztikai Évkönyve*, a 2005-ös harmonizált fogyasztói árindex forrása a www.ksh.hu honlap. Az indexálás után a keresetek természetes alapú logaritmusát vettük.

¹⁰ A SIOPS mögötti elméletről, illetve képzési módjáról bővebben ld. Ganzeboom–Treiman (1996).

¹¹ Az elemzésben szereplő négyzetes tagok minden esetben a $[(\text{változó} - \text{átlag}) / \text{szórás}]^2$ képlet alapján készültek.

¹² A lakóhely esetében két dichotóm változó jelöli Budapestet és a városokat, referencia kategória a falu. A szektor és az ágazat esetében a referencia kategória az állami szolgáltatásban való munka, s három dichotóm mérésünk van az állami szektor termelésben, valamint a magánszektor termelésben, illetve szolgáltatásban dolgozók elkülönítésére. A vállalkozók esetében két dichotóm változót képzetünk az alkalmazottakkal és az alkalmazottak nélkül működő vállalkozásokra.

¹³ Instrumentális munka-attitűddel rendelkeznek azok, akik úgy gondolják, hogy több időt fordítanak pénzkereső tevékenységükre, akiknek fontos a magas kereset, és akik szerint a munka csak pénzkereseti lehetőség, semmi több. Elkötelezett munka-attitűddel rendelkeznek azok, akik úgy gondolják, hogy akkor is dolgoznának, ha nem lenne szükségük a pénzre, akiknek fontos,

Magyarázó modelljeink során OLS regressziót alkalmaztunk ott, ahol a keresetet és a foglalkozást becsteltük és ordinális logitmodellt használtunk ott, ahol ötfokú skálán mért elégedettség volt a függő változó. A magyarázó változókat tömbökben vontuk be úgy, hogy külön csoportot alkottak az objektív és a szubjektív változók. Minden modell esetében külön lépésben vizsgáltuk az idő hatását, s az utolsó lépés mindig a magyarázó változók és az idő közti interakció, amely azt mutatja, hogy változott-e a független változók hatása az 1989 és 2005 között eltelt 16 évben (*interakciós tagok*). Az elemzésben a három időpontot átkódoltuk 1989=0, 1997=8 és 2005=16 értékekre, miáltal az idő mérése metrikus lett, és így a valós időtartamot rögzíti. Mivel azonban nem feltételezzük, hogy az időhatások lineárisak, ezért egy idő-négyzet változót is szerepeltettünk a regressziós egyenletben. A továbbiakban összesen 6 számítást mutatunk be, a kereset és a foglalkozás alap- és kibővített modelljeit (2–2 modell), valamint a keresettel és az előrejutással való elégedettség modelljeit (1–1 modell).

4. Eredmények

Kiinduló alapmodellünkben, amely az emberi tőkebefektetés közgazdasági megtérülését teszteli (*1. táblázat, bal oldali panel*), igazolódik az a hipotézis, miszerint a magasabb iskolázottság magasabb keresettel társul. Sőt, az összefüggés nem lineáris, az iskolai évek négyzetes változójának szignifikáns pozitív hatása azt jelenti, hogy bizonyos végzettségen felül minden további oktatásban töltött esztendő egyre magasabb bérhozzammal jár együtt. Az időbeli változás főhatása szerint (pozitív idő-négyzet) a keresetek növekedése a periódus vége felé erősödik. Bár a magasabb iskolai végzettséghez társuló magasabb kereset időben növekvő mértékben érvényesül (az interakciós együttható előjele pozitív), ez a megtérülés a vizsgált 16 év időtartama alatt előbb növekedett, majd csökkent (az idő-négyzetes interakciós együttható előjele negatív). Ami az életkor hatását illeti, számításaink alátámasztják azt a hipotézisünket, miszerint a kereseti görbék nem emelkednek az életkorral növekvő ütemben (a kor-négyzet hatása negatív). Szignifikáns időbeli változás ezen a téren nem mutatkozik. A végső modell a kereset szórásának 35%-át magyarázza.

hogy munkájuk társadalmilag hasznos legyen és segítsenek másokon. (A kérdések pontos szövegét ld. az *F1 táblázatban*.)

1. táblázat. Az emberi tőkebefektetés megtérülésének közgazdasági, illetve szociológiai alapmodelljei (N=1335) – standardizálatlan regressziós (B) paraméterek

Függő változók	Közgazdasági modell: A havi nettó kereset természetes alapú logaritmus 2005-ös érté- ken			Szociológiai modell: Nemzetközileg validált foglalko- zási státus (SIOPS)		
	1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell
Magyarázó változók						
Iskolai évek száma	0,067	0,067	0,072	2,809	2,826	2,826
Iskolai évek négyzete	0,042	0,021	0,022	-0,116	0,040	3,437
Kor (év)	0,002	0,001	0,000	0,079	0,090	0,081
Kor négyzete	-0,094	-0,099	-0,103	-0,402	-0,358	0,621
Év		-0,002	-0,019		-0,036	-0,009
Év négyzete		0,247	0,389		-2,049	-0,111
Iskolai évek interak- ciója			0,001			-
Iskolai évek időnégy- zetes interakciója			-0,012			-
Iskola négyzet idő- négyzetes interakció- ja			-			-2,336
Kor négyzet időnégy- zetes interakciója			-			-0,982
Konstans	10,227	10,059	10,029	3,905	5,434	3,209
Magyarázóerő	22,3	35,0	35,3	38,9	40,5	42,2

Megjegyzés: A legalább 0,1-es szinten szignifikáns együtthatókat *dőlten* szedtük. Az interakciós együtthatók közül csak a 0,1 szinten szignifikánsakat közöljük.

A közgazdasági modell szociológiai változata szerint (1. táblázat, jobb oldali panel) magasabb iskolai befektetéssel magasabb státus érhető el. Erre vonatkozó utolsó modellünkben ez a hatás egy bizonyos iskolai végzettség felett egyre erőteljesebb (pozitív iskola-négyzet hatás). Ugyanakkor a negatív interakciós hatást tekintve ebben az esetben is igaz, hogy a humántőkebefektetés növekvő megtérülésének hatása időben csökkenő mértékű. A foglalkozási státus tekintetében emellett a szenioritás hatása is jelen van, de időben csökkenő módon (negatív interakciós hatás). Mivel az időnégyzetes interakciók negatív hatásáról van szó, mind a képzettségnek, mind a szenioritásnak a státuselérésre gyakorolt hatása „gyorsuló” ütemű csökkenést mutat az elmúlt 16 év során. Időben a foglalkozási hierarchia úgy változott, hogy a vizsgált időszak során fokozódóan csökkent a keresők foglalkozási

státusa (negatív idő-négyzet főhatás). A végső modell a foglalkozási státus szórásának 42%-át magyarázza.

A humántőke-befektetés kereseti megtérüléseinek bővített modelljét közöljük a *2a. táblázatban*. Az itt szereplő *1. modell* főhatásai szerint a férfiaknak, a Budapesten élőknek, az alkalmazottakat foglalkoztató vállalkozóknak van szignifikáns bérelőnye – túl azon, amit az előzőekben már elmondtunk az iskolai és az életkori hatásokról, s amelyek érdemben a kontrollváltozók mellett sem módosulnak. Emellett az állami szolgáltatás (oktatás, egészségügy, igazgatás) dolgozói keresnek a legrosszabbul. Ezek a hatások több mint 6%-kal növelik a magyarázó erőt az *1. táblázat bal oldali paneljének 1. modelljéhez* képest. A *2a. táblázat* munkaorientációs változókat tartalmazó *2. modellje* azt mutatja, hogy – várakozásunkkal összhangban – a saját helyzetüket kedvezően értékelők jobban, az állásuk miatt aggódók viszont rosszabbul keresnek. Ugyanakkor – hipotézisünkkel ellentétben – az instrumentális munka-attitűddel rendelkezők keresnek rosszabbul. Az interakciós hatásokat tartalmazó *4. modell* alapján a korábbiakban már tárgyalt eredményekhez azt tehetjük hozzá, hogy a magánszektor bérelőnye az elmúlt 16 évben csökkent (negatív interakciós hatások), a szolgáltatási szférában ráadásul növekvő mértékben (negatív idő-négyzetes interakció). A végső modell magyarázó ereje 44%.

Ami a foglalkozási státuselérést illeti (*2b. táblázat*), az *1. modell* főhatásai alapján a nők foglalkozási státusa magasabb, mint a férfiaké. Ezen túl a budapestiek, valamint az állami szolgáltatás (oktatás, egészségügy, igazgatás) dolgozói is magasabb státusúak. Itt viszont csak 1,5%-os növekedés mutatkozik az *1. táblázat* megfelelő modelljéhez képest, ahol az iskola és az életkor hatását már bemutattuk¹⁴. A munkaorientációs változók alapján (*2b. táblázat 2. modell*), az állásuk miatt aggódók rosszabb státusúak, de ugyanez mondható el az instrumentális munka-attitűddel rendelkezőkről is. Az interakciós hatásokat tartalmazó *4. modell* egyetlen új információt tartalmaz: a városban élők státuselőnye csökkent a vizsgált időszakban. A végső modell magyarázó ereje itt is 44%.

¹⁴ A kontrolllok, feltehetően az állami szolgáltatás erős hatására az életkori hatás itt kevésbé markáns.

2. táblázat. Az emberi tőkebefektetés megtérülésének közgazdasági és szociológiai modellje objektív és szubjektív magyarázó változókkal bővítve – standardizálatlan regressziós (B) paraméterek

2a. táblázat. Közgazdasági modell

Magyarázó változók	Függő változók			
	A havi nettó kereset természetes alapú logaritmus 2005-ös értéken			
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Iskolai évek száma	0,065	0,060	0,054	0,053
Iskolai évek négyzete	0,041	0,042	0,024	0,041
Kor (év)	0,001	0,001	-0,001	-0,001
Kor négyzete	-0,115	-0,111	-0,113	-0,112
Nem	0,176	0,175	0,191	0,199
Budapest	0,166	0,159	0,186	0,190
Városiak	0,001	-0,005	0,008	0,006
Magánszektor, termelésben dolgozók	0,068	0,081	0,076	0,235
Magánszektor, szolgáltatásban dolgozók	0,091	0,098	0,065	0,156
Állami szektor, termelésben dolgozók	0,140	0,137	0,056	0,061
Kisvállalkozó (alkalmazott nélkül)	-0,033	-0,035	0,051	0,043
Vállalkozó (alkalmazottal)	0,252	0,218	0,307	0,289
Mennyire könnyen találna új munkát		0,114	0,091	0,090
Állásvesztéstől való félelem		-0,064	-0,062	-0,059
Instrumentális munka-attitűd		-0,026	-0,043	-0,042
Elkötelezett munka-attitűd		0,006	0,019	0,020
Év			-0,003	-0,003
Év négyzete			0,259	0,317
Iskola-négyzet interakciója				0,004
Iskola-négyzet időnégyzetes interakciója				-0,037
Magánszektor, termelés interakciója				-0,015
Magánszektor, szolgáltatás időnégyzetes interakciója				-0,103
Kor-négyzet időnégyzetes interakciója				-
Város interakciója				-
Konstans	0,000	0,000	0,000	0,000
Magyarázóerő	28,6	29,8	43,2	44,1

2b. táblázat. Szociológiai modell

Magyarázó változók	Függő változók: Nemzetközileg validált foglalkozási státus (SIOPS)			
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Iskolai évek száma	2,677	2,524	2,564	2,581
Iskolai évek négyzete	-0,149	-0,109	0,018	3,158
Kor (év)	0,063	0,058	0,070	0,071
Kor négyzete	-0,398	-0,188	-0,172	0,969
Nem	-1,289	-1,112	-1,221	-1,264
Budapest	2,072	2,093	1,912	1,587
Városiak	0,630	0,636	0,552	2,538
Magánszektor, termelésben dolgozók	-1,669	-1,148	-1,084	-0,802
Magánszektor, szolgáltatásban dolgozók	-4,122	-3,834	-3,569	-3,402
Állami szektor, termelésben dolgozók	-2,437	-2,143	-1,628	-1,432
Kisvállalkozó (alkalmazott nélkül)	1,009	0,490	-0,095	0,732
Vállalkozó (alkalmazottal)	2,721	2,223	1,612	1,341
Mennyire könnyen találna új munkát		-0,372	-0,229	-0,376
Állásvesztéstől való félelem		-1,453	-1,465	-1,449
Instrumentális munka-attitűd		-1,284	-1,165	-1,009
Elkötelezett munka-attitűd		0,412	0,326	0,444
Év			0,011	0,147
Év négyzete			-1,751	0,181
Iskola-négyzet interakciója				-
Iskola-négyzet időnégyzetes interakciója				-2,123
Magánszektor, termelés interakciója				-
Magánszektor, szolgáltatás időnégyzetes interakciója				-
Kor-négyzet időnégyzetes interakciója				-1,026
Város interakciója				-0,277
Konstans	7,767	9,619	10,219	6,586
Magyarázóerő	40,4	41,5	42,4	44,2

Megjegyzés: A legalább 0,1-es szinten szignifikáns együtthatókat dőlten szedtük. Az interakciós együtthatók közül csak a 0,1 szinten szignifikánsakat közöljük.

Az emberi tőke *szubjektív megtérülésének* vizsgálata során végzett számításaink három modell paraméterbecsléseit tartalmazzák a keresettel és a foglalkozási előrejutással való elégedettségre vonatkozóan, azonos független változókkal, mint amelyeneket az objektív modelleknél is használtunk. Az 1. lépésben az elemzés összes objektív és szubjektív változóját szerepeltetjük, a 2. lépésben emeltük be az idő hatását, a 3. lépésben pedig a magyarázó változók időbeli hatásának változását mérő interakciós tagokat adtuk hozzá az egyenlethez.

A keresettel való elégedettség ordinális logitmodelljeinek paraméterbecslései alapján (*3. táblázat, bal oldali panel*) a főhatások azt mutatják, hogy az emberi tőkének nincs hatása a megtérülésre, miközben a magasabb életkor nagyobb elégedettséget jelez, ami fokozódik, ahogy valaki idősödik (pozitív négyzetes hatás). Emellett – nem meglepő módon – a ténylegesen magasabb kereset növeli az elégedettséget. A magánszektorban a szolgáltatásban dolgozók, valamint a vállalkozók mindkét típusa elégedettebb a keresetével. Azok, akik félnék attól, hogy elveszthetik az állásukat, szintén elégedettebbek, ami összhangban van a kognitív disszonancia redukciójára vonatkozó elmélettel. Lényeges időbeli változást jelez az idő-négyzet negatív hatása (*2. modell*), vagyis a keresettel való *elégedetlenség* fokozódó mértékben növekedett a vizsgált időszakban. A *3. táblázat bal oldali paneljének 3. modellje* alapján az elmúlt 16 évben az alacsony munkapiaci önértékelésű dolgozók esetében a disszonancia redukciója időben csökkent, tehát a munkahely elvesztésével kapcsolatos félelem egyre kevésbé fokozza a kereseti elégedettséget (negatív idő-négyzetes interakció). A magasabb foglalkozási pozíciót betöltőkre bizonyos szint után már csökkenő mértékben jellemző a kereseti elégedettség (negatív négyzetes hatás), de ez fokozódó mértékben visszafordul (pozitív idő-négyzetes interakció), tehát a magas státusúak elégedetlensége keresetükkel inkább csökken a vizsgált időszakban. Eredendően a kisebb településeken (nem Budapesten) élők elégedettebbek a keresetükkel, de az interakciós hatások szerint a falusiak elégedettsége relatíve csökken, s főleg a városokban élők elégedettsége növekszik. A végső modell magyarázó ereje 32%.

A *3. táblázat jobb oldali panelje* az előmeneteli lehetőségekkel való elégedettség ordinális logitmodelljeinek paraméterbecsléseit tartalmazza. A magasabb iskolázottság növeli az előmeneteli elégedettséget, de nem lineárisan, egy bizonyos szint felett a befektetés már nem növeli a jó érzést (negatív négyzetes hatás). Pontosán ez a helyzet a magasabb foglalkozási státusszal is, amely fokozza az elégedettséget, de ez a hierarchia tetején már kisebb mértékben áll fenn, ahol feltehetően fellép a „plafon-hatás”, már nincs hova tovább előrelépni. A további főhatások szerint a magas kereset szintén együtt jár az előrejutási lehetőségek kedvező percepciójával. Az idősebbek foko-

zódó mértékben elégedettek; az alkalmazottakat foglalkoztató vállalkozók is kedvezően ítélik meg az előrejutási lehetőségeket. A magánszektor termelő-szférájában viszont kisebb mértékű az elégedettség. A munkaorientációs változók szerint itt is működik a kognitív disszonancia redukciója: elégedettek előmeneteli lehetőségeikkel azok, akik félnek állásuk elvesztésétől. Persze az is lehetséges, hogy valóban olyan állást találtak az érintettek, amelynél számukra nincs jobb a munkaerőpiacon. Ugyanakkor azok, akik magasra értékelik saját munkaerő-piaci helyzetüket, elégedetlenek, de persze nem tudható, hogy ez milyen állás-mobilitást indukál. Végül, ahogy vártuk, az elkötelezett munka-attitűddel rendelkezők szintén elégedettebbek az előrejutási lehetőségekkel.

3. táblázat. *A keresettel és előrejutással való elégedettség ordered-logit becslése (objektív és szubjektív magyarázó változók) (N=1335) – ordinális logitmodell becslések*

Magyarázó változók	Közgazdasági modell: A keresettel való elégedettség öt fokú skálán mérve			Szociológiai modell: Az előrejutással való elégedettség öt fokú skálán mérve		
	1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell
Iskolai évek száma	-0,038	-0,035	-0,063	0,058	0,058	0,144
Iskolai évek négyzete	-0,025	-0,004	0,113	-0,120	-0,112	0,109
SIOPS	0,007	-0,001	0,006	0,013	0,010	-0,015
SIOPS négyzete	-0,058	-0,059	-0,223	-0,102	-0,099	-0,128
Havi kereset logaritmusa	1,870	2,383	2,295	0,833	1,017	1,108
Nem	0,090	-0,028	-0,240	0,044	-0,006	0,132
Kor (év)	-0,007	-0,004	0,007	-0,011	-0,010	-0,026
Kor négyzete	0,287	0,341	0,016	0,289	0,306	-0,020
Budapest	-0,266	-0,380	0,425	-0,221	-0,271	-0,391
Városiak	0,022	0,021	0,736	-0,129	-0,147	0,035
Magánszektor, termelésben dolgozók	0,200	0,198	0,573	-0,286	-0,371	-0,196
Magánszektor, szolgáltatás- ban dolgozók	0,321	0,351	1,131	-0,095	-0,173	0,071
Állami szektor, termelésben dolgozók	-0,054	-0,008	0,043	-0,119	-0,008	-0,738
Kisvállalkozó (alkalmazott nélkül)	0,751	0,618	2,014	0,352	0,307	-0,472
Vállalkozó (alkalmazottal)	0,990	0,769	-0,594	0,988	0,896	-0,532
Mennyire könnyen találna új munkát	-0,182	-0,168	-0,387	-0,446	-0,471	-0,662

Magyarázó változók	Közgazdasági modell: A keresettel való elégedettség öt fokú skálán mérve			Szociológiai modell: Az előrejutással való elégedettség öt fokú skálán mérve		
	1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell
	Állásvesztéstől való félelem	0,606	0,590	0,915	0,881	0,880
Instrumentális munka-attitűd	-0,078	-0,041	0,138	0,042	0,055	-0,035
Elkötelezett munka-attitűd	0,088	0,064	0,069	0,214	0,205	0,247
Év		-0,005	-0,309		0,017	-0,002
Év négyzete		-0,544	-0,924		-0,241	2,461
Iskolai évek interakciója			-			-0,009
Iskola-négyzet interakciója			-			0,018
Iskola-négyzet időnégyzetes interakciója			-			-0,238
SIOPS interakciója			-			0,003
SIOPS-négyzet időnégyzetes interakciója			0,166			-
Állami szektor, termelés időnégyzetes interakciója			-			-0,724
Budapest interakciója			0,094			-
Városiak interakciója			0,061			0,045
Városiak időnégyzetes interakciója			0,280			-
Állásvesztéstől való félelem időnégyzetes interakciója			-0,450			-
Osztópont 1	18,903	23,760	23,536	8,482	10,220	10,342
Osztópont 2	21,619	26,530	26,424	10,903	12,650	12,828
Osztópont 3	23,385	28,354	28,312	12,402	14,160	14,385
Osztópont 4	25,855	30,893	30,910	14,541	16,310	16,583
χ^2	345,165	390,158	466,717	235,97	245,141	295,249
Df	19	21	59	19	21	59
Prob> χ^2	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Nagelkerke R ²	24,8	27,6	32,1	17,5	18,1	21,4

Megjegyzés: A legalább 0,1-es szinten szignifikáns együtthatókat *dőlten* szedtük. Az interakciós együtthatók közül csak a 0,1-es szinten szignifikánsakat közöljük.

A 3. táblázat jobb oldali paneljének 2. modellje azt mutatja, hogy a kereset-hasonlóan, az előmenetellel való *elégedetlenség* is fokozódó mértékben növekedett a vizsgált időszakban (idő-négyzet negatív hatása). Végül az interakciókat tartalmazó utolsó (3. modell) szerint az iskolai befektetések hatása az előmeneteli elégedettségre erőteljesen hullámzott az elmúlt 16 évben. Ugyanakkor, számításaink alapján a magas foglalkozási státus ez idő alatt egyre erőteljesebb előmeneteli elégedettséggel párosult. Az állami szektorban, a termelésben dolgozók előmeneteli elégedetlensége viszont fokozódott. A települési hatások ezen a téren is a városokban élők növekvő elégedettségét mutatják. A végső modell magyarázó ereje viszont csak 21%.

5. Következtetések

Tanulmányunkban az emberi tőke megtérülésének időbeli változásait vizsgáltuk az 1989 és 2005 közötti időszakban Magyarországon. A vizsgálat során egy klasszikus közgazdasági modelltől haladtunk egy szélesebb szociológiai megközelítés felé. Eredményeink szerint mindenképpen érdemes erőfeszítéseket tenni a magasabb iskolai végzettség elérésére. Számításaink alapján, demográfiai, strukturális és attitűd-változók kontrollja mellett is, magasabb végzettséggel magasabb kereset és foglalkozási státus érhető el, méghozzá úgy, hogy egy bizonyos végzettségen felül, minden további oktatásban töltött év magasabb bérhozammal, jobb munkaerő-piaci pozícióval kecsegtet. Az iskolai befektetések megtérülése az elmúlt másfél évtizedben fokozódott, igaz a megtérülés növekedése az utóbbi időben már csökkenő mértékű. A képzettségbe történő befektetések megtérülése azonban nem egyforma a különböző életkorokban; a kereseti megtérülések, demográfiai, strukturális és attitűd-változók kontrollja mellett is, idősebb korban már csak csökkenő ütemben emelkednek. A foglalkozási státuselérés esetében az életkori összefüggés nem ilyen markáns, kontrollváltozók (pl. ágazati és szektor-hatások) nélkül jobban jelen van.

A különböző kontrollváltozókra és kompozíciós hatásokra vonatkozó hipotéziseink nagyjából igazolódtak a kereset, illetve a státuselérés szempontjából. Lényeges különbség a férfiak bérelőnye, s a nők státuselőnye, viszont egyik tekintetben sem találtunk időbeli változást. Az ágazati és szektorbeli különbségek alakulása is plauzibilis, az állami szolgáltatásban dolgozók foglalkozási státusa a legmagasabb, a diplomás munkaerő egy jelentős hányada az oktatásban, egészségügyben, igazgatásban koncentrálódik. Ugyanakkor ők keresnek a legrosszabbul, de bérhátrányuk – az elmúlt évek kormányzati bérpolitikája következtében – időben csökkent.

Érzésünk szerint a különböző munkaorientációs változók szerepeltetése is betöltötte funkcióját; ezek révén sikerült megragadnunk olyan, a csak objektív demográfiai és strukturális változókat alkalmazó modellekben meg nem figyelt egyéni, személyiségbeli jellemzőket, amelyek hatással vannak az emberi tőke megtérülésére. A magas munkapiaci önértékelésű dolgozók valóban magasabb kereseteket érhetnek el, mely hatás a demográfiai és strukturális változók kontrollja mellett is érvényesült. Hasonlóan, minden kontroll mellett, az alacsony munkapiaci önértékelésű dolgozók kereseti és foglalkozási pozíciója ténylegesen rosszabb. Ugyanakkor a szelekciós hipotézisünk a várttól eltérő formában igazolódott; nem áll fenn, hogy az instrumentális beállítódás a munkavállalónál magasabb keresetet, jobb státust eredményezne. Épp ellenkezőleg, negatív hatást tapasztaltunk, miközben az elkötelezett munkavállalók jutnak bérelőnyhöz, minden más demográfiai és strukturális változó kontrollja mellett.

A humántőke-befektetések szubjektív megtérülései tekintetében már bonyolultabb a kép. Bizonyos csaldottsággal kell látnunk, hogy ezeknek a modelleknek a magyarázó ereje is kisebb.

A keresettel való elégedettségénél az iskolázottság hatása közvetlenül nem érhető tetten. Az előrejutással való elégedettségénél ez a hatás jelen van, bár nem lineárisan, és a mechanizmusról, főleg időbeli változásairól, nem alkotható pontos kép. Összességében nem sikerült kielégítő módon bizonyítani az emberi tőke szubjektív megtérülésének tételét.

A szubjektív megtérülési modelleknél viszont jól működtek a munkaorientációs változók. Az alacsonyabb munkapiaci önértékelésű munkavállalók elégedettebbek mind keresetükkel, mind előmeneteli lehetőségeikkel, amit a kognitív disszonancia redukciójának elméletével magyaráztunk. A pénzorientált vs. munkaorientált munkavállalók közül az utóbbiak elégedettebbek foglalkozási karrierjükkel, ami összhangban áll hipotézisünkkel.

Mindent összefoglalva úgy gondoljuk, hogy szociológiai elemzésünk hozzá tudott tenni a téma klasszikus közgazdasági modelljéhez. Az egyre összetettebb szociológiai modellek azt mutatják, hogy a rendszerváltást követő másfél évtized során megrajzolható a munkaerőpiac egy olyan szereplője, típusa, aki jól alkalmazkodva a piaci viszonyok követelményeihez, nagyobb iskolai befektetései következtében, jobb képzettséggel, magasabb munkapiaci önértékeléssel, valamint kevésbé pénzorientált, hanem inkább elkötelezett, munkaorientációs beállítódással az emberi tőke olyan szélesebben értelmezhető együttesére tett szert, amelynek révén jelentős kereseti és foglalkozási megtérülésekre számíthat.

IRODALOM

- Blau, P. M. – O. D. Duncan 1967: *The American Occupational Structure*. New York, John Wiley & Sons, Inc.
- Becker, G. S. 1975: *Human capital*. (2nd ed.) New York: NBER / Columbia University Press.
- Breen, R. – J. H. Goldthorpe 2001: Class mobility and merit. The experience of two British birth cohorts. *European Sociological Review*, vol. 17, no.2, 81–101. p.
- Bukodi E. – Altorjai Sz. – Tallér A. 2005: A társadalmi rétegződés aspektusai. *KSH Társadalomstatistikai Füzetek*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Chiswick, B. R. 2003: Jacob Mincer. Experience and the distribution of earnings. IZA DP, No. 847.
- Festinger, L. 1962: *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford Univ. Press.
- Galasi P. 2001: A női-férfi kereseti különbségek Magyarországon, 1992–1996. *Statisztikai Szemle*, 79. évf. 1. sz. 18–34. p.
- Galasi P. 2004a: Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? *Budapest Munkagazdaságtani Füzetek* 2004/3.
- Galasi P. 2004b: Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon. *Budapest Munkagazdaságtani Füzetek* 2004/4.
- Galasi P. – Varga J. 2005: *Munkaerőpiac és oktatás*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Ganzeboom, H. B. G. – D. J. Treiman 1996: Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. *Social Science Research*, 25. 20–239. p.
- Goldthorpe, J. H. 1996: Problems of “Meritocracy”. In: R. Erikson – J. O. Jonsson eds. *Can education be equalized? The Swedish case in comparative perspective*. Boulder: Westview Press. 255–287. p.
- Kertesi G. – Köllő J. 1997: Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986–1996. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf. 7–8. sz. 612–634. p.
- Kertesi G. – Köllő J. 2001: Economic transformation and the revaluation of human capital – Hungary, 1986–1999. *Budapest Working Papers on the Labour Market*. BWP. 2001/4.
- Kolosi T. – Róbert P. 2004: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás óta. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 48–74. p.
- Köllő J. 2000: Iskolázottság és életkor szerinti különbségek: az emberi tőke átértékelődése. In: Fazekas K. szerk.: *Munkaerő-piaci Tükör*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. *Magyar Statisztikai Évkönyv 2004*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Medgyesi M. 1999: Az állásbiztonság és a munkával való elégedettség: változások 1989 és 1997 között. *Szociológiai Szemle*, 2. sz., 3–27. p.
- Medgyesi M. – Róbert P. 1998: Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 1998*. Budapest: TÁRKI.
- Medgyesi M. – Róbert P. 2000: A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2000*. Budapest: TÁRKI.
- Mincer, J. 1974: *Schooling, experience and earnings*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Róbert P. 1996: Fogcsikorgatva: A megkeseredett rendszerváltás. *Gondolatok a társadalmi helyzet értékeléséről Magyarországon*. *Századvég, Új folyam*, 2. sz., 59–86. p.
- Sági M. 2000: Hogyan legyünk pesszimisták? *Viszonyítsunk a sokkal jobbhoz! Századvég, Új Folyam*, 17. sz. 41–66. p.

- Schultz, T. W. 1960: Capital formation by education. *Journal of Political Economy*, vol. 68, no. 6, 571–583. p.
- Treiman, D. J. 1970: Industrialization and social stratification. In: E. O. Laumann szerk.: *Social stratification: research and theory for the 1970s*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Varga J. 2001: A kereseti várakozások hatása az érettségizők továbbtanulási döntésére. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf. 7–8. sz. 615–639. p.

Függelék

F1. táblázat. *Az elemzésben szereplő változók megoszlása a foglalkoztatottak almintáján (N=1335), 1989–1997–2005*

	1989		1997		2005	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Objektív folytonos változók (átlag, szórás)						
Kereset logaritmus 2005-ös értéken (függő változó)	11,2	0,4	10,8	0,5	11,3	0,5
SIOPS (függő változó)	38,5	13,3	40,8	12,3	39,3	12,4
Iskolai évek száma	11,5	3,1	11,5	2,3	12,3	3,1
Kor (év)	38,1	10,9	37,2	10,7	39,5	10,8
Objektív nominális, ordinális változók (%)						
Nem (0–nő; 1–férfi)	54,1		54,5		54,1	
Budapest (0–nem Budapest; 1–Budapest)	18,9		20,8		20,2	
Városiak (0–nem városiak; 1–városiak)	36,3		45,6		50,6	
Magánszektor, termelő ágazatban dolgozók (0–nem ott dolgozók; 1–ott dolgozók)	4,9		28,3		32,7	
Magánszektor, szolgáltatásban dolgozók (0–nem ott dolgozók; 1–ott dolgozók)	3,3		24,7		37,5	
Állami szektor, termelő ágazatban dolgozók (0–nem ott dolgozók; 1–ott dolgozók)	54,9		10,1		3,5	
Állami szektor, szolgáltatásban dolgozók (0–nem ott dolgozók; 1–ott dolgozók)	36,9		36,9		26,3	
Kisvállalkozó (alkalmazottak nélkül) (0–nem kisváll.; 1–kisvállalkozó)	0,2		5,5		3,8	
Nagyvállalkozó (alkalmazottakkal) (0–nem nagyváll.; 1–nagyvállalk.)	0,6		4,1		3,0	

	1989		1997		2005	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Szubjektív folytonos változók (átlag, szórás)						
Jó előrejutási lehetőségei vannak (mennyire igaz egy ötfokú skálán) (függő változó)	2,3	0,8	2,3	1,0	2,3	1,0
Magas a keresete (mennyire igaz egy ötfokú skálán) (függő változó)	2,3	0,8	2,3	0,9	2,3	1,0
Több/kevesebb időt fordítana pénzkereső tevékenységre* (ötfokú skálán)	3,0	1,1	3,0	0,9	3,1	0,9
Magas kereset* (mennyire fontos egy ötfokú skálán)	4,4	0,7	4,5	0,6	4,4	0,6
A munka csak pénzkereseti lehetőség – semmi több* (mennyire ért egyet egy ötfokú skálán)	3,1	1,2	2,8	1,1	3,2	1,1
Akkor is dolgozna, ha nem lenne szüksége a pénzre** (mennyire ért egyet egy ötfokú skálán)	3,4	1,1	3,6	1,0	3,4	1,1
Munka, amely hasznos a társadalomnak** (mennyire fontos egy ötfokú skálán)	4,0	0,8	4,1	0,8	4,2	0,7
Munka, amellyel másokon segítünk** (mennyire fontos egy ötfokú skálán)	4,0	0,8	4,0	0,8	3,9	0,8
Szubjektív ordinális változók (%)						
Mennyire könnyen találna új munkát (0–nagyon nehezen, nehezen, közepesen; 1–könnyen, nagyon könnyen)	27,7		15,6		14,2	
Állásvesztéstől való félelem (0–egyáltalán nem, valamelyest; 1–meglehetősen, nagyon).	16,6		19,3		21,1	
N (érvényes esetszámok a foglalkoztatottak körében)	488 (49%)		475 (32%)		372 (37%)	
N (eredeti esetszámok az adatfelvételekben)	1000		1500		1012	

Megjegyzés: *Standardizált Likert-skála az instrumentális munka-attitűd megragadására.

** Standardizált Likert-skála az elkötelezett munka-attitűd megragadására.

A szubjektív függő (1) és független (2) változókra vonatkozó kérdések:

(1) *Kérem, a következő állítások mindegyikéről mondja meg, hogy mennyire igazak az Ön főállású munkájára!*

Jó előrejutási lehetőségei vannak; Magas a keresete.

1–Egyáltalán nem igaz; 2–Nem igaz; 3–Igaz is, meg nem is; 4–Igaz; 5–Nagyon igaz.

Független változók

(2) *Mit gondol, mennyire könnyen vagy nehezen találna egy legalább olyan jó munkát, mint a mostani?*

1–Nagyon nehezen; 2–Nehezen; 3–Közepesen; 4–Könnyen; 5–Nagyon könnyen.

Mennyire tart Ön attól, hogy elveszítheti az állását?

1–Egyáltalán nem tart tőle; 2–Valamelyest tart tőle; 3–Meglehetősen tart tőle; 4–Nagyon tart tőle.

Kérem, mondja meg, hogy a következő dolgok közül mire szeretne több vagy kevesebb időt fordítani, és mire szeretne ugyanannyi időt fordítani, mint most. Pénzkereső tevékenységre:

1–Sokkal kevesebb időt; 2–Kevesebb időt; 3–Ugyanannyi időt, mint most; 4–Több időt; 5–Sokkal több időt.

Kérem, a következő kijelentések mindegyikéről mondja meg, hogy mennyire ért egyet, vagy nem ért egyet vele!

A munka csak pénzkereseti lehetőség – semmi több; Akkor is szeretnék dolgozni, ha nem lenne szükségem a pénzre.

1–Egyáltalán nem ért egyet; 2–Nem ért egyet; 3–Ingadozik; 4–Egyetért; 5–Teljesen egyetért.

Egy állást, munkát sokféle szempontból ítéltünk meg. Kérem, mondja meg, hogy Önnek, személy szerint, mennyire fontos az, hogy...olyan munka legyen, amellyel másoknak segítünk; olyan munka legyen, amely hasznos a társadalomnak.

1–Egyáltalán nem fontos; 2–Nem fontos; 3–Fontos is, meg nem is; 4–Fontos; 5–Nagyon fontos.